

MACROBII AVRELII ^ATHEODOSII VIRI CONSULARIS ET ILLUSTRIS SA
TURNALIORVM LIBER .III.

¶ Quam accurate Vergilius expresserit diuersos ritus sacrificandi. Caput .I.

IOLATVM CVM SE NOSSET AENEAS MVLT
 ta caede pollutum, ait, Tu genitor cape sacra manu patri-
 oscq; Penates. Me bello e tanto digressum, & caede recen- ^B
 ti Attrectare nefas, donec me flumine uiuo Abluero.
 Post Caietæ quoq; nutricis sepulturam, quo potissimum
 nauigans appellitur, q̄ ad eam partem per quam fluuius
 Tyberinus ameno in mare prorumpit, ut confestim in
 iplo Italiae limine fluuiali unda ablutus, posset q̄ purissime Iouem Phrygiacq;
 ex ordine matrem inuocare: Quid q̄ Euandrum aditurus per Tyberim nauig-
 gat, q̄ eum esset reperturus Herculi sacra celebrantem, ut sic purificatus sa-
 cris posset hospitalibus interesse: Hinc & Iuno ipsa conqueritur, non magis q̄ ^C
 Aeneam contigisset contra suum uelle in Italiam peruenire, q̄ q̄ optato potire
 tur Tybridis alueo: quia sciret, eum hoc amne purificatum posse sacra etiam si-
 bi rite perficere. Nam ne supplicari quidem sibi ab eo uellet. Nunc (qm̄ pu-
 rificationem ad sacra superiorum pertinentem deorum in Vergiliana obserua-
 tiōe mōstrauimus) uideamus, utrū etiam circa inferiorum deorum cultum pro-
 prietatem moris idem poeta seruauerit. Constat diis superis sacra facturæ cor-
 poris ablutione purgari. Cum uero inferis litandum est, satis actum uidetur, si
 aspersio sola contingit. De sacris igitur superiorum ait Aeneas, Donec me flu-
 mine uiuo Abluero. At Dido cū sacra diis inferis instituit, ait,
 Annam chara mihi nutrix huc siste sororem. Aenei. iiii. ^D
 Dic corpus properet fluuiali spargere lymphæ.
 Sparferat & latices simulatos fontis Auerni. Et alibi.
 Nec non cum Misenum sepulturæ mandari refert idem, Ter socios pura circū
 tulit unda, Spargens rore leui. Sed & cum facit Aeneam apud inferos ramum
 Proserpinæ consecraturum, ita refert,
 Occupat Aeneas aditum: corpusq; recenti
 Spargit aqua.

¶ De sacro, profano, & religioso, quid ea sint, & q̄ diligenter horum uerborum proprie-
 tates expresserit Maro. Caput .II.

Erborū proprietates tam poetæ huic familiaris est, ut talis obseruatio
 in Vergilio esse iam desinat, nullis tamen magis proprie usus est,
 q̄ sacris uel sacrificialibus uerbis. Et primum non omiserim in quo
 pleriq; talluntur, Extæq; salsos Porriciam in fluctus, Nō (ut quidam) proiciā,
 existimantes dixisse Vergilium proicienda exta, qui adiecit in fluctus. Sed nō ^{Porrecere}
 ita est. Nam ex disciplina aruspicum, & ex præcepto pontificum, uerbum hoc
I solenne

solenne sacrificantibus est. sicut Veranius ex primo libro Pictoris ita dissertationem huius uerbi executus est. Extā porriciuntō diis tāto in altaria, aram ue, focum ue, eo ue quo exta dari debebunt. Porricere ergo, non proicere, proprium sacrificii uerbum est. Et quia dixit Veranius in aram focū ue eo ue quo exta dari debebunt, nunc pro ara & pro foco mare accipiendum est, cum sacrificium diis maris dicatur. Ait enim,

Dii quibus imperium est pelagi, quorum æquora curro,
Vobis lætus ego hoccande ntem in litore taurum
Constituam ante aras uoti reus, extaq; falsos
Porriciam in fluctus, & uina liquentia fundam.

F Ex his docetur in mare rite potuisse porrici exta, non proiici. Constituā ante aras uoti reus. Hæc uox propria sacrorum est: ut reus uocetur, qui suscepto uoto se numinibus obligat. damnatus autem, qui promissa uota iam soluit. Sed de hoc non opus est a me plura proferri, cū uir doctissimus Eustachius paulo ante hanc partem plenius executus sit.

Reus
Damnatus

Mos tangē
iras

EST PROFVNDAM sciētia huius poetæ in uno sæpe reperire uerbo, quod fortuito dictū uulgus putaret. Multifaria eī legimus, q̄ litare sola non possit oratio: nisi is qui deos precatur, etiam aram manibus apprehēdat. Inde Varro diuinarum libro quinto dicit, aras primum ansas dictas: q̄ esset necessarium a sacrificantibus eas teneri. Ansas autem teneri solere uasa quis dubitet? Cōmutatione ergo literarū aras dici cœptas, ut Valerios & Fusios dictos prius: nūc Valerios & Furios dici. Hæc omnia illo poeta executus est uersu, Talibus orātem dictis, arasq; tenentem Audiit omnipotens. Nōne eo additum credideris, non quia orabat tantum, sed quia & aras tenebat, auditum? Necnon cum ait, Talibus orabat dictis, arasq; tenebat. Item, Tango aras, medios ignes & numina testor. eandem uim nominis ex apprehensione significat.

IDEM POETA tā sciētia profundus, q̄ amœnus ingenio, nōnulla de ueteribus uerbis quæ ad proprietatē sacrorū nouerat pertinere, ita itēptatus est, ut mutato uerbi sono integer intellectus maneret. Nā primo pontificii iuris libro apud Pictorē uerbū hoc positū est, uitulari. De cuius uerbi significato Titius ita retulit, Vitulari est uoce lætari. Varro etiā in libro decimoquinto rerū diuinarū ita refert, q̄ pōtifex ī sacris q̄busdā uitulari soleat, qd' Græci πῶνι? q̄ uocāt. Has tot itēptationis ambages q̄ paucis uerbis docta Maronis elegātia expressit, Lætūq; choro pæana canētes. Nā si uitulari est uoce lætari, quod est πῶνι? q̄, nōne in cātu læti, πῶνι? enarratio uerbi p̄fecta seruata? Et ut huic uocabulo diutius immoremur, Hyllus libro quē de diis cōposuit, ait Vitulā uocari deā, quæ lætitiæ præest. Piso ait uitulā uictoriā nominari. Cuius rei hoc argumentū profert, q̄ postridie nonas Iulias re bene gesta cū pridie populus a Tuscis in fugā uersus sit, unde Populifugia uocant, post uictoriā certis sacrificiis fiat uitulatio. Quidā nomē eius aīaduersum putāt, q̄ potēs sit uitæ tolerāda. Ideo huic deæ pro frugibus fieri sacra dicuntur, quia frugibus uita humana tolerat. Vnde hoc esse aīaduertimus quod ait Vergilius, Cum faciā uitula pro frugibus ipse uenito. Vt uitula dixerit pro uitulatione, quod nomē esse sacrificij ob lætitiā facti superius expressimus. Meminerimus tamen sic legē dum per ablatiuū

Cum faciā u
uitula, canē
rem diuinā b
Porricere ergo, non proicere, proprium sacrificii uerbum est. Et quia dixit Veranius in aram focū ue eo ue quo exta dari debebunt, nunc pro ara & pro foco mare accipiendum est, cum sacrificium diis maris dicatur. Ait enim,
Dii quibus imperium est pelagi, quorum æquora curro,
Vobis lætus ego hoccande ntem in litore taurum
Constituam ante aras uoti reus, extaq; falsos
Porriciam in fluctus, & uina liquentia fundam.
T quia iter de
quod sanctum,
uiciniorem sua
more suo seruauer
EST, u
quod deore hal
admonitionē d
Sacra Iouis
Ma stat sacra se
causam sic
cōsecratur
procul e
T rebatur pro
proprietat
Fane precor
tempore honore
Te uer
quod ex
EST, ut
quod factū, ider
est. Quod
Descendā
hoc est incorruptā
Felix morte tua
Vnde & sanctæ leg
priorē speciei debin
stigmatum. Ecce leuis
post. Nos pauidi tr
quere fontibus ig
contigerūt. Item,
uocat, quam
SUPEREST ut c
pūius religionē et
sepulta a nobis s

ablatiuum, Cum faciã uitula pro frugibus, id est, cum faciã rē diuinã, nō oue, A
nō capra, sed uitula, tanq̄ dicat, cum uitulã pro frugibus sacrificauero, quod ē,
cum uitula rem diuinã fecero. Pontificē Aeneam uel ex nomine referendorū la-
borum eius ostēdit. Pontificibus em̄ permissa est potestas memoriã rerum ge-
starum in tabulas cōferendi, & hos annales appellant equidē maximos, quasi
a pontificibus maximis factos. Vnde ex persona Aeneæ ait, Et uacet annales
nostrorum audire laborum.

¶ De sacro, profano, sancto, & religioso, quid ea sint, & q̄ diligenter horum uerborum
proprietas expresserit Maro. Caput .III. B

¶ T quia iter decreta pontificum hoc maxime quæritur, quid sacrum,
quid sanctum, quid religiosum: quæredum utrum iis secundum de-
finitionem suam Vergilius usus sit, & singulis uocabuli sui proprie-
tatem more suo seruauerit.

SACRVM EST, ut Trebatius libro primo de religionibus refert, quic- Sacrum
quid est quod deorū habet. Huius definitionis poeta memor, ubi sacrum no-
minauit, admonitionē deorū pene semper adiecit. Sacra Dionæe matri diuisq̄
ferebã. It ē, Sacra Ioui stygio quæ rite incepta parauit. Item, Tibi em̄ tibi maxi- D
ma Iuno Maçtat sacra fercis. Profanum omnes pene cōsentiunt id esse, quod
extra fanaticã causam sit: quasi porro a fano & religione secretum. Cuius signi- Profanum
ficatus exemplū cōsecutus est, cum de luco & adytu inferorū sacro utroq̄ lo-
queret. Procul o procul este profani Conclamat uates, totoq̄ absistite luco. Eo
accedit, q̄ Trebatius profanū id proprie dici ait, quod ex religioso uel sacro in
hominū usum proprietatēq̄ conuersum est. Quod uel apertissime poeta serua-
uit, cum ait, Faune precor miserere inquit, tuq̄ optima ferrū Terra tene, colui
uestros si semper honores, Quos contra Aeneadæ bello fecere profanos. Dixe-
rat em̄, Sed stirpē Teucris nullo discrimine sacrū Sustulerāt. Vnde ostēdit pro-
prie profanū esse, quod ex sacro promiscuū humanis actibus accōmodatū est. C

SANCTVM EST, ut idem Trebatius libro decimo religionū refert, inter-
dum idē quod sacrū, idemq̄ quod religiosum: interdū aliud, hoc est, nec sacrū
nec religiosum est. Quod ad secundã speciē ptinet, Sancta ad uos aia atq̄ istius
nescia culpæ Descendã. Nō enim sacro aut religioso eius aia tenebat, quã san-
ctam hoc est incorruptã uoluit ostendere, ut in illo quoq̄, Tuq̄ o sanctissima
cōiunx Felix morte tua. in quo castitatis honorē incorruptæ uxoris amplexus
est. Vnde & sanctæ leges, quæ nō debēt pœnæ sanctiōe corrumpi. Quod aut̄
ad priorē speciē definitionē de sancto attinet, id est, nō ut aliud sit q̄ sacrū aut
religiosum, Ecce leuis summo de uertice uisus Iuli Funderc lumē apex. Et pau-
lo post, Nos pauidi trepidare metu, crinēq̄ flagrantem Excutere, & sanctos re-
stinguere fontibus ignes. Hic em̄ sanctos ac si sacros accipiemus, quia diuini-
tus contigerūt. Item, Tuq̄ o sanctissima uates Præscia uenturi. non aliud nisi
sacram uocat, quam uidebat & uatem, & deo plenam, & sacerdotem.

SVPEREST ut quid sit religiosum cum Vergilio cōmunicemus. Seruius
Sulpitius religionē esse dictam tradidit, quæ propter sanctitatē aliquam remo-
ta ac seposita a nobis sit, quasi a relinquēdo dicta, ut a carēdo cerimonia. Hoc

Religiosū
& Religio,
de quibus
& Gellius
li. iij. ca. ix.

E Vergilius seruās ait, Est ingēs gelidum lucus prope Ceritis amnem Relligiōe patrum late facer. Et adiecit quo proprietatem religionis exprimeret, Vndiq̃ colles Includere caui, & nigra nemus abiete cingit. Quæ res utiq̃ faciebat lucū a cōmunionē populi secretum. Et ut relictum locum ostenderet nō sola adeundi difficultate, adiecit & sanctitatē, Syluano fama est ueteres sacrasse Pelasgos Agroz̃ pecorisq̃ deo. Secundum Pōpeium Festum religiosi sunt, qui faciēda & uitanda discernunt. Hinc Maro ait, Riuos dēducere nulla Relligio uetuit.

Quod autem ait dēducere, nihil aliud est q̃ detergere. Nam festis diebus riuos ueteres sordidatos detergere licet, nouos fodere non licet. In transcurfu & hoc notandum est, quod & ipse uelut præteriēs sub unius uerbi significatione proiecit. Cauet̃ em̃ in iure pōtificio, ut quoniā oues duabus ex causis lauari solēt: aut ut curetur scabies, aut ut purgẽt lana, festis diebus purgādæ lanæ gratia oues lauari nō liceat, liceat aut̃ si curatione scabies abluēda sit. Ideo hoc quoq̃ inter cōcessa numerauit, Balātūq̃ gregē fluuio mersare. Quod si hucusq̃ dixisset, licita & uetita confunderet: sed adiciendo, salubri, causam concessæ ablutio nis expressit.

G Quid delubrum, qui dii penates. Et q̃ ne in his quidem Vergilius a sua recesserit diligentia. Caput .III.

M Omina etiam sacrorum locorum sub congrua proprietate proferre pontificalis obseruatio est. Ergo delubrum quid pontifices proprie uocēt, & qualiter hoc nomine Vergilius usus sit, requiramus. Varro libro octauo rerum diuinarum, Delubrum ait alios extimare, in quo præter eadem sit area assumpta deum causa, ut est in circo Flaminio Iouis statoris: alios, in quo loco dei simulacrum dedicatum sit. Et adiecit, Sicut locum in quo figerent candelam, candelabrum appellatum, ita in quo deum ponerent, nominatū delubrum. His a Varrone præscriptis, possumus intelligere id potissimum ab eo probatum, quod ex sua consuetudine in ultimo posuit, ut ab dei dedicato simulacro delubrum cōperit nuncupari. Vergilius tamen utranq̃ rationem diligenter est executus. Ut enim a postrema incipiamus, obseruauit delubrum nominaturus, aut proprie deorum nomina, aut ea quæ diis accommodarentur inferere. At gemini lapsu delubra ad summa dracones Effugiunt. Et ut mox simulacrum nominaret, subtexit, Sæuæq̃ petunt tritonidis arcem, Sub pedibusq̃ deæ clypeiq̃ sub orbe teguntur. Item, Nos delubra deum miseri, quibus ultimus esset Ille dies. Illam uero opinionem de area quam Varro prædixerat, non dimisit, Principio delubra adeunt, pacemq̃ per aras Exgrūt. Et mox, Aut ante ora deum pingues spaciatur ad aras. Quid enim est aliud spaciari q̃ spacio lati itineris obambulare: ob quod adiciendo ante aras, ostendit aream assumptam deorum causa. Ita suo more uelut aliud agendo implet arcana.

H DE DIIS quoq̃ Romanorum propriis, id est, penatibus aspersa est huic operi non incuriosa subtilitas. Nigidius enim de diis libro decimonono requirit, num Dii penates sint Troianorum Apollo & Neptunus, qui muros eis fecisse dicuntur, & num eos in Italiam Aeneas aduexerit. Cornelius quoq̃ Labco libro de diis penatibus eadem existimat. Hanc opinionem sequitur Maro cū dicit, Sic

dicit. Sic fatus meritos aris maectabat honores, Taurum Neptuno, taurum tibi **A**
 pulcher Apollo Varro humanarum secundo, Dardanum refert deos pena
 tes ex Samothrace in Phrygiam, & Aeneam ex Phrygia in Italiam detulisse.
 Qui sint autem dii penates, in libro quidem memorato Varro non exprimit.
 Sed qui diligentius eruunt ueritatem, penates esse dixerunt, p quos penitus spi
 ramus, p quos habemus corpus, p quos rationem animi possidemus. Esse aut
 medium aethera Iouem, lunonem uero imum aera cum terra, & Mineruã sum
 mum aetheris cacumen. & argumento utuntur, q Tarquinius Damarathi Co
 rinthii filius Samothraciis religionibus mystice imbutus, uno templo ac sub
 eodem tecto, numina memorata cõiungit. Cassius uero Hemina dicit Samo
 thracas deos, eosdemq Romanorū penates, proprie dici *θεοὺς μεγάλους*. Noster **B**
 hæc sciens ait, cum sociis natoq penatibus & magnis diis, quod exprimit *θεοὺς*
μεγάλους. Sed & omnia hæc nomina cum in uno de supradictis numinibus
 seruat, doctrinam proculdubio suam de hac omni opinione cõfirmat. Cum em̄
 ait, lunonis magnæ primum prece numē adora, *πῶ μεγαληρ νοιᾷ*. Adsit læ
 ritia Bacchus dator, & bona luno, *ἡ χηρῶν*. Dominamq potētem *πῶ δωατῆ*.
 Eodē nomine appellauit & Vestam, quam de numero penatum, aut certe co
 mitem eorū esse manifestum est, adeo, & ut cõsules & p̄tores seu dictatores cum
 incunt magistratum, Lauinii rem diuinam faciant penatibus pariter & Ve
 sta. Sed & Vergi. ubi ex p̄sona Hec̄toris dixit, Sacra suosq tibi cõmēdat Tro
 ia penates, mox adiecit, Sic ait, & manibus uittas Vestaq potētē Aeternūq
 adytis effert penetralibus ignem. Addidit Higinius i libro quem de diis pena
 tibus scripsit, uocari eos *θεοὺς πατρῶους*. Nec hoc Vergilius ignoratum reliquit. **C**
 Dii patrii seruate domum seruate nepotem. Et alibi. patriiq penates,

¶ Quanta fuerit Vergilij cura in exprimendis diuersis hostiarū generibus. Et cur Mezen
 tium contemptorem dixerit deorum.

Caput .V.

MEc minus de sacrificiorū usu, q̄ de deorū sciētia diligentia suam pan **Duo hostia**
 dit. Cum em̄ Trebatius libro primo de religionibus doceat hostia- **& ḡna, ani**
 rum genera esse duo, unū in quo uoluntas dei p̄ exta disquir̄t, alterū **male unū,**
 in quo sola aia deo sacra, (Vnde & aruspices aiales has hostias uocāt,) utrūq̄ **alterū con-**
 hostiarū genus Vergilius in carmine ostēdit. Et primo quidē illud quo uolun **sultatorū**
 tas numinū p̄ exta mōstrat, Maectat lectas de more bidētes, Et mox. Pecuđūq̄ **D**
 reclusis Pectoribus inhiās spirātia cõsulit exta. Alterum illud in quo hostia ani
 malis dicit, q̄ eius tantū aia scrutat, ostendit, cum facit Entellū uictorem Eryci
 maectare taurum. Nā ut expleret aialis hostiæ causas, ipso usus est nomine, Hæc
 tibi Eryx meliorē animā pro morte Daretis. Et ut nūcupata uota significaret,
 ait, p̄soluo, quod de uoto pprie dicit. Vtq̄ ostenderet p̄solutū diis, significauit
 dicēs. Sternit̄ exanimisq̄ tremēs procumbit humi bos. Videndū etiā, ne & illā
 hostiā ostendat aialem, sanguine placastis uētos & uirgine cæsa, Cum primum
 Ilicas Danaï uenistis ad oras. Sanguine quærēdi reditus, aiaq̄ litādum Argo
 lica. Nam & animā, id est, hostiæ nomē posuit: & litare, quod significat sacrifi
 cio factō placare numen.

E
Iniuges ho
stiae

IN IPSIS hostiis uel aialibus uel cōsultatoriis. q̄dā sunt, q̄ hostiae iniuges uocant̄, id est, quae nunq̄ domitae ac iugo subditae sunt. Harū quoq̄ noster poeta sic meminit, Nūc grege de intacto septē maetare iuencos Praestiterit, totidē lectas de more bidētes. Eximii quoq̄ in sacrificiis uocabulū, nō poetici *ἐπιθετορ*, sed sacerdotale nomē est. Veratius em̄ i pōtificialibus quæstiōibus docet, eximias dictas hostias, quae ad sacrificiū destinatae eximant̄ e grege, uel, q̄ eximia specie quasi offerēdā nūminibus eligāt. Hinc ait, Quattuor eximios praestati corpore tauros. Vbi q̄ eximūtur, eximios: q̄ eliguntur, praestati corpore mōstrauit. Ambarualis hostia est, ut ait Pōpeius Festus, quae rei diuinæ causa circū arua ducit̄ ab iis, qui p̄ frugibus faciunt. Huius sacrificii mētionem in bucolicis habet, ubi de apotheosi Daphnidis loquit̄, Hæc tibi semper erunt, & cum solēnia uota Reddemus nymphis, & cū lustrabimus agros. Vbi lustrare significat circuire. hinc em̄ uidelicet & nomē hostiae acquisitum est, ab ambiendis aruis. Sed & in Georgicon libro primo, Terc̄ nouas circum felix eat hostia fruges.

Hostiae exi
miae

Hostiae am
baruales

F

OBSERVATVM est a sacrificiis, ut si hostia quae ad aras duceret̄, fuisset uehemētius reluctata, ostendissetq̄ se inuitā altaribus admoueri, amoueret̄: quia inuito deo offerri eā putabant. Quae aut̄ stetit oblata, hāc uolētī numini dari existimabant. Hinc noster, Et ductus cornu stabat sacer hircus ad aras. Et alibi, Et statuam ante aras aurata fronte iuencum.

Mezentius
quare con
teptor diuū

G

A DEO AVTEM omnem pietatē in sacrificiis, quae diis exhibēda sunt, posuit: ut propter cōtrariam causam, Mezentium uocauerit cōtemptorē deorum. Neq̄ em̄ (ut Aspro uidetur) ideo contēptor diuum dictus est, q̄ sine respectu deorū i homines impius fuerit. Alioqui multo magis hoc de Busiride dixisset, quem lōge crudeliore illaudatum uocasse cōtentus est. Sed uerā huius cōtumacissimi nominis causam, in primo libro originum Catonis diligēs lector inuenit. Ait em̄ Mezentium Rutulis imperasse, ut sibi offerret̄, quas diis primitias offerebant, & Latinos oēs similis imperii metu ita uouisse, Iuppiter si tibi magis cordi est, nos ea tibi dare potius q̄ Mezentio, uti nos uictores facias. Ergo q̄ diuinos honores sibi exegerat, merito dictus est a Vergilio cōteptor deorum. Hinc pia illa insultatio sacerdotis, Hæc sunt spolia & de rege supbo Primitiae. Vt nomine cōtumaciae, cuius pœnas luit, raptas de eo notarēt exuias,

H

Mirādā fuisse Vergiliū cū circa Romana tū circa externa etiā sacra doctrinā, qd̄ ex Apollinis Delij et Herculis Victoris sacris ostenditur. Caput .VI.

Hostia ubi
Apollini
nō cœdatur

Mirāda est huius poetæ & circa nostra & circa externa sacra, doctrina. Neq̄ em̄ de nihilo est, q̄ cū in Delon uenit Aeneas, nulla ab eo cœsa est hostia: nisi cum proficisceret̄, Apollini & Neptuno res diuina facta est. Constat em̄ (sicut Cloatius Verus ordinatorū libro secūdo docet) esse Deli aram apud quā hostia non cœditur, sed tātum solēni deum prece ueneratur. Verba Cloatii hæc sunt, Deli ara est Apollinis *γερντορ* i qua nullum animal sacrificatur, quā Pythagorā uelut inuiolatā adorasse produnt. Hanc ergo esse quae adoratur ab Aenea *γερντορ* aram poeta demonstrat. Siquidē templum ingressus pōtifex, nullo actō sacrificio, statim inchoat precem, & ut genitorā

tora expressius nominaret, Da pater auguriū. At uero cum taurū mox immo
 lat Apollini & Neptuno, apud aliā utiq; aram factum intelligimus. Et bene su
 pra tantūmodo patrē, quod ibi propriū est: & infra, quod cōmune est, Apolli
 nē nominat. Meminit huius aræ, & Cato de liberis educādis i hæc uerba, Nu
 trix hæc oīa faciebat in uerbenis ac tubis sine hostiis, ut Deli ad Apollinis ge
 nitiui aram. Eodē uersu non omittendū puto, cur saxo uetusto dixerit extru
 ctum templū. Velius Longus, immutatio est, iquit, epitheti: uult em̄ dicere ue
 rustatē templi. Hunc multi alii cōmentatores secuti sunt. Sed frigidū est ædi
 ficii ætatē notare. Epaphus autem uir plurimæ lectionis, libro decimoseptimo
 ait, Delphis quodā tēpore euenisse, ut templū religiosum antea & intactū, spo
 liatum incēsumq; sit. & adiicit, multas circa Corinthum urbes insulasq; proxi
 mas terræ motu haustas, Delon neq; antea neq; postea, hoc incōmodo uexatā,
 sed semp eodem manere saxo. Thucydides etiā historiarū libro tertio idē do
 cet. Non mirū ergo si p̄sidio religionis tutā insulā semp ostendēs, & reuerentiā
 sibi locorum accessisse dicit, continuam saxi eiusdem, id est, insulæ firmitatem.
 Ut seruauit Apollinis genitoris proprietatem, patrem uocando.

IDEM CVRAUIT Herculem uocando uictorem. Hæc, inquit, limina ui
 ctor Alcides subiit. Varro diuinarū libro quarto, Victorem Herculem putat
 dictū, q̄ omne animalium genus uicerit. Romæ autē Victoris Herculis ædes
 duæ sunt, una ad portā trigeminā, altera in foro boario. Huius commenti cau
 sam Massurius Albinus memorabiliū libro primo aliter exponit. M. inquit
 Octauius Herennius prima adolescentia tibicen, postq; arti suæ diffusus est,
 instituit mercaturā: & bene re gesta, decimā Herculi profanauit. Postea cū na
 uigans hoc idem ageret, a prædonibus circūuentus fortissime pugnauit, & ui
 ctor recessit. Hūc in somniis Hercules docuit sua opera seruati. Cui Octauius
 impetrato a magistratibus loco ædem sacrauit & signū: Victorēq; incisis lite
 ris appellauit. Dedit ergo epitheton deo, quo & argumentū ueterum uictoria
 rum Herculis, & cōmemoratio nouæ historiæ, quæ recēti Romano sacro cau
 sam dedit, cōtineretur. Nec frustra in eodem loco dixit, Et domus Herculei
 custos Pinaria sacri. Quidā em̄ aram maximā cū uicino flagraret incēdio, libe
 ratam a Pinariis ferunt, & ideo sacri custodē domum Pinariam dixisse Vergi
 lium, κατὰ Διόδορον iquit Potitiorū, qui ab Appio Claudio præmio corrupti sa
 cra seruis publicis prodiderūt. Sed Veratius pōtifficalis in eo libro quē fecit de
 supplicationibus, ita ait, Pinariis qui nouissimi comeso prædio uenissent, cū iā
 manus pranfores lauarent, præcepisse Hercule, ne quid postea ipsi aut proge
 nies ipsorū ex decima gustarent sacrandā sibi, sed ministrandi tantūmodo cau
 sa, non ad epulas cōuenirēt. Quali ministros ergo sacri custodes uocari, ut ipse
 Vergilius alibi, At triuigē custos iam dudū in montibus Opis, id est, ministra.
 Nisi forte custodem dixit eā, quæ se phibuerit & cōtinuerit a sacris, ut ipse ali
 bi, Et custos furū atq; auīū cū falce saligna Hellestōtiaci seruet tutela Priapi.
 Hic utiq; custodē, phibitorē auīū furūq; significat. Hæc ubi dicta, dapes iu
 bet & sublata reponi Pocula, gramineoq; uiros locat ipse sedili. Nō uacat q̄
 dixit sedili. Nā propria obseruatio est, Herculis sacris epulari sedentes. Et Cor

Tēplū uetu
 sto saxo ex
 tructū esse
 cur dixerit.

B

Hercules
 vñ uictor
 dicatur

C

Pinariū cu
 stodes ædis
 Herculis

D

Ritus sacro
 rū Hercu
 lis.

E ne Balbus *Ἐρμηνεύς* li. xviii. ita ait, Apud arā maximā obseruatū, ne lectisterniū fiat. Custodiū i eodem loco, ut oēs apto capite sacra faciāt. Hoc fit, ne q̄s i aede dei, habitū eius imiteū. Nā ibi opto ip̄e capite est. Varro ait Gr̄cū hūc esse morem: quia siue ip̄e siue ab eo relicti, q̄ arā maximā statuerūt, Gr̄co ritu sacrificauerūt. Hoc āplius addidit Caius Bassus, Idcirco em̄ hoc fieri dicit, q̄a ara maxima āte aduētū Aeneā i Italia cōstituta est, q̄ hunc ritū uelādī capitis iuenit. ¶ Ea etiam quæ negligēter in Vergilio transmittuntur a legentiū uulgo, non carere sensu um profunditate. Et homines sacros cur occidere licuerit. Caput VII.

R A quoq̄ q̄ incuriose trāsmittunt a legētiū plebe, nō carēt pfunditate. Nā cum loqueret̄ de filio Pollionis, id quod ad principē suum spectaret adiecit, Ip̄e sed in pratis aries iam suaue rubēti Murice, iam croceo mutabit uellera luto. Tradit̄ autē i libro Hetruscorū, si hoc aīal isolito colore fuerit idutum, portendi ip̄eratori rerum oīm felicitatē. Est sup hoc liber Tarquinii trāscriptus ex ostentario Tusco, ibi reperit̄, Purpureo aureo ue colore ouis aries ue si asperget̄, principi ordinis & generis summa cum felicitate largitatem auget, genus progeniemq̄ propagat in claritate, latioremq̄ efficit. Huiusmodi igitur statum imperatori in transitu uaticinatur.

G VERBIS etiam singulis de ritu sacro q̄s ex alto petita significet, uel hīc licet aduertere, Iniecere manum parca, telisq̄ sacrarunt Euandri. Nam quicq̄d destinatum est diis, sacrum uocatur. Peruenire autem ad eos nō potest, nisi libera ab onere corporis fuerit aīa: q̄d nisi morte fieri nō potest. Ita ergo opportune sacrum Halesum facit, quia erat oppetiturus. Et hīc pprietatē & humani & diuini iuris executus est. Nam ex manus iniectione pene mancipium designauit, & sacrationis uocabulo obseruantia diuini iuris impleuit. Hoc loco nō alienum uidetur, de conditione eorū hoīm referre, quos leges sacros esse certis diis iubent, quia nō ignoro q̄busdam mirum uideri, q̄ cum cætera sacra uiolari nefas sit, hoīm sacræ ius fuerit occidi. Cuius rei causa hæc est. Veteres nullum animal sacrum in finibus suis esse patiebantur, sed abigebant ad fines deorum, q̄bus sacræ esset. animas uero sacratorū hominum, q̄s Gr̄ci ζωάνας uocant diis debitas existimabant. Quemadmodum igit̄ q̄d sacrum ad deos ip̄os mitti nō poterat, a se tñ dimittere nō dubitant: sic animas quas sacras in cœlum mitti posse arbitrati sunt, uiduatas corpore q̄s primum illo ire uoluerūt. Disputat de hoc more etiam Trebatius religionum li. ix. Cuius exēplū ne sim plixus omisi. Cui cordi est legere, satis habeat, & autorē & uoluminis ordinē esse mōstratū.

¶ Quæ enuntiando apud Vergiliū corrumpanē. Et q̄ nec ea ratione apud hunc poetā careant, quæ fortuita esse uidentur, cū alijs quibusdā. Caput VIII.

N Onnullorū q̄ sciētissime prolata sunt, male enuntiādo, corrupimus dignitatē. Vt quidā legūt, Discedo, ac ducente dea flāmā inter & hostes Expedior: cū ille doctissime dixerit, Ducēte deo, nō dea. Nā & apud Caluū Aeterianus affirmat legēdū, pollētēq̄ deū Venerē, nō deā. Signū etiā huius est Cypri barbatum corpore, sed ueste muliebri, cum sceptro ac statura uiri. Et putāt eandē marē ac scēminā esse. Aristophanes eā ἀφροδίτην appellat. Leuinus etiā sic ait, Venerē igitur alimum adorās, siue scēmina siue mas est, ita uti alma noctiluca est. Philochorus q̄q̄ in Athide, eandē affirmat esse lunā:

nam: & ei sacrificium facere uiros cum ueste muliebri, mulieres cum uirili: q̄ ea **A**
dem & mas existimatur & foemina.

Hoc q̄q̄ de prudentia religiōis a Vergilio dictū est, Decidit exanimis uitāq̄ re **Aues stellia**
liquit in astris Aereis. Higinus em̄ de pprietatibus deorū, cum de astris ac stel **ad litandū,**
lis loqueret̄, ait, oportere his uolucres imolari. Docte ergo Verg. dixit apud ea **datae.**

NEC nomen apud se qd̄ fortuitū esse poterat, uacare pmittit, Martisq̄ uocauit **Camilla**
Nomine Casmillae mutata pte Camillā. Nā Staius Tullianus de uocabulis re **cur sit ap-**
rum li. primo ait dixisse Callimachū, Tuscos Camillū appellare Mercurium, q̄ **pellata.**
uocabulo significant p̄ministr̄ deorū. Vnde Verg. ait Metabū Camillā appel-

lasse filiā, Dianae scilicet p̄ministrā. Nā & Pacuuius, cum de Medea loq̄ret̄, Coe **B**
litum camilla expectata aduenis, salue hospita. Romani q̄q̄ pueros puellas ue-

nobiles & inuestes, Camillos & Camillas appellāt, flaminicarū & flaminum p̄- **Mos,**
ministros. Hanc q̄q̄ obseruationē eius nō cōuenit p̄terire. Mos erat, inquit,

Hesp̄io in Latio, quē protinus urbes Albanae coluere sacry, nunc maxima rerū **G**
Roma colit. Varro de moribus, Morē esse dicit in iudicio aī, quē sequi debeat

cōsuetudo. Iulius Festus de uerborū significatiōibus li. xiii. Mos est, inqt, institu **G**
tū patriū, p̄tinens ad religiones ceremonialiq̄ maiorū. Ergo Verg. utrūq̄ auto-

rē secutus, & primo quidē Varronē, qm̄ ille dixerat morē p̄cedere, sequi cōsue- **G**
tudinē, postq̄ dixit, Mos erat, subiunxit, quem p̄tinus urbes Albanae coluere:

& nunc maxima rerū Roma colit: q̄ p̄seuerantiā consuetudinis mōstrat. Et qm̄ **G**
Festus p̄tinere ad ceremonias ait, hoc idē docuit Maro adiiciendo sacry, Quem

protinus urbes Albanae coluere sacrum. Mos ergo p̄cessit, & cultus moris secu- **G**
tus est, qd̄ est cōsuetudo. & hic definitionem Varronis ipleuit. Adiiciēdo dein

de sacry, ostendit morē ceremoniis dicatū, qd̄ Festus asseruit. Idē seruauit & in **D**
xii. li. cum ait, Morē ritusq̄ sacrorū Adiiciā. in q̄ ostendit apte, morē esse ritus **De cūo can**
sacrorū. Sed historiae q̄q̄ fidē in his uersibus secutus est, Mos erat hesp̄io in La **dis diis tute**
tio, & reliq̄. Seruauit em̄ regnorū successione. Quippe primi regnaue runt Lati **laribus,**
ni, inde Albani, & inde Romani. Ideo mos erat primū dixit, Hesp̄io in Latio, **D**

& postea, quem protinus urbes Albanae coluere sacrum, deinde subiecit. Nunc **D**
maxima rerum Roma colit. **De carmine q̄ euocari solebāt dii tutelares, & aut urbes aut exercit⁹ deuoueri. Cap. IX.**

EXcessere oēs adytis arisq̄ relictis Dii quibus impium hoc steterat. **D**
Et de uetustimo Romanorū more, & de occultissimis sacris, uox ista **De cūo can**
prolata est. Cōstat em̄ oēs urbes in alicuius dei esse tutela, morēq̄ Ro **dis diis tute**
manorū arcanū & multis ignotū fuisse, ut cum obsiderent urbē hostium, eāq̄ iā **laribus,**

capi posse cōsiderent, certo carmine euocarent tutelares deos: q̄ aut aliē urbē ca **D**
pi posse nō crederent: aut etiā si posset, nefas existimarent deos habere captiuos. **D**
Nā p̄pterea ipsi Romani & deum in cuius tutela urbs Roma ē, & ipsius urbis **D**
latinū nomē ignotū eē uoluerunt. Sed dei qd̄ nomē nōnullis ātiquorū licet int̄ **D**
se dissidētū libris insitū, & ideo uetustas p̄sequētibus quicq̄d de hoc putat̄ inno **D**
tuit. Alii em̄ Iouē crediderunt, alii lunā. Sunt qui Angeronā, q̄ digito ad os ad- **D**
moto silentiū denuntiat. Alii aut̄, q̄q̄ mihi fides uidet̄ firmior, Opē Cōsiuiā esse **D**

I v dixerunt.

E dixerunt. Ipsius uero urbis nomen etiā doctissimis ignoratum est, cauentibus Romanis, ne qđ sepe aduersus urbes hostiū fecisse se nouerāt, idē ipsi qđq; hosti li euocatiōe paterent, si tutelae suae nomē diuulgaret. Sed uidendū, ne qđ nōnulli male existimauerunt, nos quoq; cōfundat, opinātes uno carmine & euocari ex urbe aliq; deos, & ipsam deuotā fieri ciuitatē. Nam reperi in lib. v. rer; recōditar; Sāmonici Sereni utrūq; carmē, qđ ille se in cuiusdā Furiū uetustissimo libro repisse, p̄fessus est. Est autē carmē huiusmodi, quo dii euocant, cū oppugnatiōe ciuitas cingit. Si deus, si dea est, cui populus ciuitasq; Carthaginēsis est in tutela, teq; maxime ille, qui urbis huius populiq; tutelā recepisti, precor, uenerorq; ueniāq; a uobis peto, ut uos populū ciuitatēq; Carthaginensīū deseratis: loca, templa, sacra, urbemq; eorum relinquatis, absq; his abeatis: eiq; populo ciuitatēq; metum, formidinem, obliuionem iniiciatis, proditiq; Romā ad me meosq; ueniatis: nostraq; uobis loca, templa, sacra, urbs acceptior probatiorq; sit: mihi quoq; populoc; Romano militibusq; meis praepositi sitis, ut sciamus intelligamusq;. Si ita feceritis, uoueo uobis tēpla ludosq; factur; . In eadē uerba hostias fieri oportet, autoritatēq; uideri extor; , ut ea p̄mittāt futura. Vrbes uero exercitusq; sic deuouent, iā numinibus euocatis. Sed dictatores iperatoresq; soli possunt deuouere his uerbis, Dis pater siue Iouis manes, siue q; alio nomine fas ē noiare, ut oēs illā urbē Carthaginē exercitumq;, quē ego me sentio dicere, fuga, formidine, terrore cōpleatis: quic; aduersus legiones exercitūq; nostr; arma telaq; ferēt, uti uos eos exercitus, eos hostes, eosq; hoies, urbes agrosq; eor;, & qui in his locis regionibusq;, agris urbibusq; habitāt abducatis, lumine sup̄ero priuetis: exercitumq; hostiū, urbes agrosq; eor;, q; me sentio dicere, uti uos eas urbes agrosq; capita aetatesq; eor; deuotas consecratasq; habeatis, illis legibus, quibus qñq; sunt maxime hostes deuoti: eosq; ego uicarios p̄ me fide magistratūq; meo, & p̄ populo Romano exercitibus legionibusq; nostris do, deuoueo: ut me meaq; fidē impiumq; legiones exercitūq; nostr;, qui in his rebus gerundis sunt, bene saluos sinatis esse. Si hęc ita faxitis, ut ego sciā, sentiā, intelligamq;, tunc quisquis uotum hoc faxit, ubi faxit, recte factum esto, ouibus atris tribus, Tellus mater, teq; Iupiter obtestor. Cum tellurem dicit, manibus terrā tangit: cum Iouem dicit, manus ad cœlum tollit: cum uotum recipe dicit, manibus pectus t̄git. In antiquitatibus autē hęc oppida inueni deuota. Stonios, Fregellas, Gabios, Veios, Fidenas. Hęc intra Italiā. Præterea Carthaginē, & Corinthum. Sed & multos exercitus oppidaq; hostium Gallor;, Hispanor;, Afrorum, Mauror;, aliar; q; gentium, quas prisca loquunt̄ annales. Hinc est ergo, q; propter eiusmodi euocationem numinum discessionēq;, ait Vergilius, Excelserē oēs adytis, arisq; relictis Dii. Et ut tutelares assignaret adiecit, Quibus impium hoc steterat. Vtq; p̄ter euocationē etiā uim deuotionis ostenderet, in qua p̄cipue Iupiter, ut diximus, inuocāt, ait, Ferus om̄ia Iuppiter Argos Trāstulit. Videtur ne uobis probatum, sine diuini & humani iuris scientia, nō posse profunditatem Maronis intelligi.

¶ Cur Vergilius tertio Aene. fecerit Ioui immolari taurum, & quibus diis tauri immolari soleant.

Caput .X.

Hic cum

Euocatiōis
deor; car-
men.

Deuotiois
urbū & ex
ercituum
uerba.

G

H

Hic cum omnes concordī testimoniō, doctrinā & poctæ & narrantis æquarent, exclamauit Euangelus, diu se succubuisse patientiæ, nec ultra dissimulandum, quā in medium detegat inscientiæ Vergilianæ uulnera. Et nos, inquit, manum ferulæ aliquando subduximus, & nos cepimus pontificiū iuris auditum. Et ex his quæ nota sunt nobis, Maronē huius disciplinam iuris nescisse cōstabit. Quando enim diceret, Cœlicolum regi mactabam in litore taurum, si sciret taurum immolari huic deo uetitum? aut si didicisset quod Atteius Capito comprehendit? Cuius uerba ex libro primo de iure sacrificiorum hæc sunt, Itaq; Ioui tauro, uerre, ariete, immolari non licet. Labeo uero. lx. & viii. libro intu' it, nisi Neptuno Apollini & Marti taurum nō immolari. Ecce pontifex tuus, quid apud quas aras mactetur, ignorat: cum uel æditu- is hæc nota sint, & ueterū non tacuerit industria. Ad hæc Prætextatus reni- dens, Quibus deorum immolet taurum, si uis cum Vergilio communicare, ipse te docebit, Taurum Neptuno, taurum tibi pulcher Apollo. Vides in opere po- etæ uerba Labeonis? Igitur ut hoc doctē, ita illud argute. Nam ostendit ideo nō litatū, ideo secutū Horrendū dictū & uisu mirabile mōstræ. Ergo respiciēs ad futura, hostiā contrariā fecit. Sed & nouerat hunc errorem non esse inexplia- bilē. Atteius em̄ Capito, quē in acie cōtra Maronē locasti, adiecit hæc uerba, Si quis forte Ioui tauro fecerit, piaculū dato. Cōmittit ergo res nō quidē impiāda, insolita tamen. Et cōmittit non ignorātia, sed ut monstro locū faceret secuturo.

¶ Quod Vergilius illo uersu. I. Georgicō. (Cui tu rite fauos & miti dilue Baccho) signifi- carit Cereri mulio litandum esse. Tum quomodo & in primo & in octauo libro Aeneid. in mensam libari faciat, cum in aram tantum esset libandum. Caput .XI.

Subiecit Euangelus, Si euentu excusantē illicita, dic q̄so, qd̄ erat mon- strum secuturum, & cum Cereri libari uino iuberet, qd̄ omnibus sacris uetat. Cui tu lacte fauos & miti dilue Baccho. Vinū autē Cereri non libari, debuit illum uel Plautus docere, q̄ in Aulularia ait, Cererin mi Stro- bile hi sunt facturi nuptias? Qui? quia temeti nihil allatum intelligo. At hic ue- ster flamen, & pōtifex, & omnia, tā quid immolet, q̄ quid libet, ignorat. Et ne nō ubiq; in libando pari errore sit deuius, in octauo ait, In mensam lati libant, diuosq; p̄cantur. cum nō in mensam, sed in arā secundum morem libare debue- rint. Ut prius tibi, Prætextatus inquit, de posteriore q̄stione respondeā, fa- teor te non immerito de usurpata in mensam libatione q̄sisse: ampliusq; speciē difficultatis auxeras, si magis Didonē in mensa similiter libantē notasses. Dixit, & in mēsa laticum libauit honorē. Nā & Pub. Tertius cum de ritu sacrorū mul- ta differeret, ait sibi hūc locum in q̄stione uenire, nec tñ hæsitatiōē suā req̄sita ratiōe dissoluit: ego autē quid mihi magistra lectiōē cōpertum est, publicabo. In Papyriano enim iure euidenter relatum est, Aræ uicem præstare posse mensam

dicatam: ut in templo, inquit, Iunonis popu'onæ augustata mēsa est, Nāq; in fanis alia uasorum sunt & sacra supellectilis, alia ornamentorum. Quæ uaso- rum sunt, instrumenti instar habent, quibus semper sacrificia conficiuntur. Quarū rerum principem locum obtinet mensa, in qua epulæ, libationesque, & stipes reponunt. Ornamenta uero sunt, clypei, coronæ, & huiuscemodi donaria.

Nec; cū

A
Taurus q̄-
bus d̄, s̄ im̄
n. o. ciur

B
Cur Ioui
taurū imola-
ri fecerit
Vergilius,
cū in id nō
liceret.

C

D

In mensam
q̄n libare li-
cuerit.

E Neq; enim donaria dedicantur eo tempore, quo delubra sacrantur. At uero mensa arularumq; eodē die quo aedes ipsae dedicari solent. Vnde mensa hoc ritu dedicata in templo, arae usum, & reliquias obtinet puluinaris. Ergo apud Euan-
F drum quidem fit iusta libatio, quippe apud eam mensam quae cum ara maxima more utiq; religionis fuerat dedicata, & in loco sacro, & inter ipsa sacra, in quibus epulabantur. In conuiuio uero Didonis, quod tantum regium constat, non etiam sacrum fuisse, apud humanam mensam, in triclinio, non in templo, quia non erat religiosa, sed usurpata libatio, solam fecit libasse reginam: in cuius persona nulla obseruationis necessitas, & multa ad usurpandum in potestate permissio. At uero hic omnes in mensa laeti libant, diuosq; precantur: quia quod recte fieri nouerat, ab omnibus simul in templo epulantibus & uni sacratae assidētibus mensae factum esse memorauit. De illo autem uersu, Cui tu lacte fauos & mite dilue Baccho, paucis quod Maro accusatur absoluiam. Poeta enim aequae in rebus doctrinae, & in uerbis sectator elegantiae, sciens Cereri mulso libari, adiecit, mite Baccho fauos dilue, scilicet mitemiscere uinum dicens, cum mulsum coeperit fieri. Nam mite hic uinum ita dixit, ut alibi ait domitum, Et durum Bacchi domitura saporē. Notum autem esse non diffitebere, quod ad diem duodecimam Calendas Ianuarias Herculi & Cereri faciunt, suae praegnantae, panibus, mulso,

Herculi cur Salios assignarit Vergilius, curq; hos populeis ramis coronatos induxerit.
 Caput .XII.

G Pportune mehercule Praetextate fecisti Herculis mentionem. In cuius sacra hic uester gemino errore commisit. Tum salii ad cantus incensa altaria circum
 Populeis adsunt euincti tempora ramis.

Nam & salios Herculi dedit, quos tantum Marti dicauit antiquitas: & populeas coronas nominat, cum ad aram maximam, sola lauro capita, & alia fronde non uinciant. Videmus & in capite praetoris urbani lauream coronam, cum rem diuinam Herculi facit. Testatur etiam Terentius Varro in ea satyra, quae inscribitur $\pi\sigma\iota\ \kappa\sigma\sigma\alpha\nu\upsilon\varsigma$, maiores solitos decimam Herculi uouere. Nec decem dies intermittere, quin polluerent populum ad $\alpha\sigma\upsilon\mu\beta\omicron\lambda\omicron\mu$, cum corona laurea dimitterent cubitum. Hicne est (ait Vectius) error geminus? At ego in neutro dico errasse Vergilium. Nam ut primum de frondis genere dicamus, constat quidem nunc lauro sacrificantes apud aram maximam coronari. Sed multo post Romanam conditam haec consuetudo sumpsit exordium, postquam in auentino lauretum coepit uirere: quam rem docet Varro humanarum libro secundo. E monte ergo proximo decerpta laurus sumebatur operantibus, quam uicina offerebat ocasio. Vnde recte Maro noster ad tempora respexit, quibus Euander ante urbem conditam, apud aram maximam sacra celebrabat, & utebatur populo utique Alcidae gratissima. Salios autem Herculi propter ubertatem doctrinae altioris assignat: quia is deus & apud pontifices idem qui & Mars habetur. Et sane ita Menippea Varronis affirmat, quae inscribitur, $\alpha\lambda\lambda\omicron\ \theta\ \zeta\upsilon\pi\omicron\sigma\ \eta\epsilon\alpha\lambda\lambda\eta\varsigma$. qua cum de Hercule multa loqueret, eundem esse ac Martem praebauit. Chaldaei quoque stellam Herculis uo-

Dido quomodo mensam libet.

H
 Populeae coronae in sacris Herculis.

Salii Herculis cur assignentur

...ocant, quam re
 ...libet, qui inscribitu
 ...tinos, opari diebu
 ...cuius scholam
 ...in eo uolu
 ...sacrum in sacrio
 ...certisq; rati
 ...nos commouit
 ...absoluit erro
 ...Evangelus. Na
 ...eralle Vergilium,
 ...inquit, letas de
 ...quali expergefactu

...Hortensiu
 ...de leporum

Capite & M
 ...pauonibus
 ...Hortensiu
 ...severe b
 ...coru
 ...admiranda
 ...quae hodie ni
 ...sua uino in
 ...cum Cicerone susce
 ...Abire in
 ...ulcano posuerat, ip
 ...Hortensius, uir alioqui
 ...Fuit enim uesti
 ...culo quarebaru
 ...industria loc
 ...modi lateris an
 ...de iniuriis diem e
 ...destruxerat: & ca
 ...permissio, ad u

culis uocant, quam reliqui omnes Martis appellant. Est præterea Octauii Her- **A**
senii liber, qui inscribitur de sacris saliaribus Tyburtium, in quo Salios Hercu-
li institutos, opari diebus certis & auspicato docet. Item Antonius Enipho uir
doctus, cuius scholam Cicero post laborem fori frequentabat, Salios Herculi
datos probat in eo uolumine: quo disputat, quid sit fenestra, quod est ostium
minuscule in sacrario. quo uerbo Ennius etiam usus est. Idoneis, ut credo,
autoribus certisq; rationibus, error qui putabat uterq; defensus est. Si qua sunt
alia quæ nos commouent, in medium proferamus, ut ipsa collatio, nostrum, nõ
Maronis, absoluat errorem.

TVNC Euangelus, Nunq; ne tibi Prætextate uenit in mentem, toto, ut aiunt, **B**
cælo errasse Vergilium, cum Dido suam rem diuinam pro nuptiis faceret: Ma-
cât em, inquit, lectas de more bidentes Legiferæ Cereri Phœboq; patriq; Ly-
æo. Et quasi expergefactus adiecit, Iunoni ante omnes cui uincla iugalia curæ.

Et hic multa deesse uerba, quis tam stupidus ut non uel sine admonitione omni animaduertat?
Nam neq; respondetur ad quæstionem ab Euangelo propositam, neq; sequentia ulla ratione cū
his quæ præcedunt cohærent. Nobis apparet loci continentiam habuisse hoc modo. In bibliothe- **D**
ca (ut ex fine primi libri intelligere licet) ostensum iam erat, q; peritus iuris pontificij esset Vergi-
lius. Quare cum cœnæ tempus sermonem de Vergilio interrumpere, dilatus est sermo hic in di-
sequentem, atq; interim inter cœnandum hilariora quædam tractata, quemadmodum & in se-
cundo libro factum uidemus. Quantum itaq; suspicari licet, ortus inter cœnandum sermo fuit
de luxu, Vbi cum Horus sui seculi luxuriam nimiam reprehenderet, Cecinna ei ita respondet, ut
ostendat antiquitati maiorem deliciarum curam fuisse, q; seculo suo, Hori uerba omnia desideran-
tur, Nec Cecinnæ responsio plene adest.

¶ De luxuria Q. Hortensii Fabii Gurgitis, Metelli Pit, ac Metelli pontificis Maximi. Tū de
porco Troiano, de leporum ac cochlearum saginatione. Caput .XIII.

Ccipite & M. Varronis uerba de agricultura libro tertio: qui cum **Luxus, ac
mollicies
Q. Horten-
si**
de pauonibus in uilla nutriendis loqueret, sic ait. Primus hos Quin- **C**
tus Hortensius augurali cœna dicitur posuisse. Quod potius factum
tum luxuriose q; seuerè boni uiri laudabant. Quem cito secuti multi, extulerunt
eorum pretia: ut oua eorum denariis uocneant quinis, ipsi facile quinquagenis.
Ecce res non admiranda solum, sed & pudenda: ut oua pauonum quinis denari-
is uocneant, quæ hodie nõ dicam uilius, sed omnino nec uocneunt. Is Horten-
sius platanos suas uino irrigare consueuit: adeo, ut in quadam actione quã ha-
buit cum Cicerone suscepta, precario a Tullio postulasset, ut locum dicendi per-
mutaret secum. Abire in uillam necessario se uelle, ut uinum platano, quam in
Tusculano posuerat, ipse suffunderet. Sed forte ad notam seculi sui non sufficit
Hortensius, uir alioqui ex professo mollis, & in præcinctu ponens omnem de-
corem. Fuit enim uestitu ad munditiem curioso. Et ut bene amictus iret, faciem
in speculo quærebat: ubi se intuens, togam corpori sic applicabat, ut rugas, non
forte, sed industria locatas artifex nodus astringeret: & sinus ex composito de-
fluens, modũ lateris ambiret. Is quondã cum incederet elaboratus ad speciẽ col-
legæ de iniuriis diem dixit, q; sibi in agustiis obuius, offensus fortuito structurã
togæ destruxerat: & capitale putauit, q; in humero suo locũ ruga mutasset. Er-
go hoc p̄termisso, ad uiros uenio triũphales, quos uictores gētũ luxuria uicit.

Et ut ta-

B
luxuria Fa
bi Gurgit
tis & Me
telli Pij

Et ut taceā Gurgitem a deuorato patrimonio cognominatum, quia insigni-
bus uirtutis secuta uitia prioris cōpensauit ætatis: in quā foueā luxus & super-
biæ Metellus Pius successuum continuatione peruenit. Et ne multis morer,
ipsa de eo Sallustii uerba subieci, At Metellus in ulteriorē Hispaniā post annū
regressus, magna gloria, concurrētibus undiq; uirili & muliebri sexu, per uias
& recta omniū uisibatur. Cum quæstor Caius Vrbinus, aliiq; cognita uolūta-
tate cum ad cœnā inuitauerāt, ultra Romanorū ac mortalium etiā morem, cu-
rabāt, exornatis ædibus per aulae & insignia, scenisq; ad ostentationē hustrio-
num fabricatis. Simul croco sparsa humus, & alia in modum tēpli celeberrimi.
Præterea cum sedenti in trāsenna demissum Victoriæ simulacrum cum machi-
nato strepitu tonitruū, coronā ei imponebat: tum ueniēti, thure quasi deo sup-
plicabatur. Toga picta plærumq; amiculo erat ei accumbenti. Epulæ quæsitif-
simæ, neq; per omnē modo prouinciā, sed trans maria ex Mauritania uolucrū
& ferarū incognita antea plura genera. Quibus rebus aliquantā partem glorię
dēperat, maxime apud ueteres & sanctos uiros, superba illa, grauiā, indigna
Romano imperio extimantes. Hæc Sallustius, grauissimus alienæ luxuriæ
obiurgator & censor.

Luxuriōsa
cœna pōti-
ficis

ACCIPITE inter grauissimas personas nō defuisse luxuriā. Refero enim
pontificis uetustissimā cœnam, quæ scripta est in indice quarto Metelli illius
pontificis maximi in hæc uerba. Ante diem nonum Calendas septembris, quo
die Lætulus flamen martialis inauguratus est, domus ornata fuit. Triclinia le-
ctis eburneis strata fuerunt. Duobus tricliniis pontifices cubuerunt, Quintus
Catulus, Mar. Aemilius Lepidus, D. Syllanus, C. Cæsar rex sacrorum, P. Scæ-
uola Sextus, Quin. Cornelius, P. Volumnius, P. Albinouanus, & Lucius lu-
lius Cæsar augur, qui eum inaugurauit. In tertio triclinio Popilia, Perpenia,
Licinia, Arūcia, uirgines uestales: & ipsius uxor Publicia flaminica, & Sēpro-
nia socrus eius. Cœna hæc fuit. Ante cœnam echinos, ostreas crudas quantum
uellent, peloridas, sphondylos, turdum, asparagos, subtus gallinā altilem, pati-
nam ostriarum peloridum, balanos nigros, balanos albos. Iterum sphōdylos,
glycomaridas, urticas, ficedulas, lumbos capragines, aprugnos, altilia ex fari-
na iuoluta, ficedulas, murices, & purpuras. In cœna, sumina, sinciput aprugnū,
patinam pisciū, patinam suminis, anates, querquedulas elixas, lepores, altilia
assa, amyllum, panes picentes. Vbi iam luxuriā tunc accusaretur, quādo tot re-
bus facta fuit cœna pontificiū. Ipsa uero edulium genera q̄ dictu turpia. Nā
Cincius in suafione legis Fanniæ obiicit seculo suo, q̄ porcum Troianum mē-
sis inferat. Quē illi ideo sic uocabant, quasi aliis iclusis animalibus grauidum,
ut ille Troianus equus grauidus armatis fuit. Exigebat hoc quoq; illa gu-
læ itēperātia, ut & lepores saginarēt teste Varrone, qui de agricultura li. iii. cū
de leporibus loq̄ret, sic ait, Hoc quoq; nup̄ institutū, ut lepores saginarēt. cū ex-
ceptos e leporario quidā i caueis & loco clauso faciāt pingues. Si cui hoc mirū
uideat, qd̄ ait Varro, lepores ætate illa solitos saginari, accipiat aliud qd̄ maiore
admiratione sit dignū, cochleas saginatas, qd̄ idē Varro i eodē libro refert. Ver-
ba ipsa qui uolet legere, ubi debeat quærere idicauī. Neq; ego nūc antiquitati
nos præse-

Ubi cūc Furi
Viror te, in q
fuerit copias
fuerit Cecinna, Prole
Vira omnes cū
PETVSTAS quide
que hoc imper
uertit. Sed
illa nō caruit, e qui
de luxu quide ill
nostra
no omitto, sed di
Decem Hore qui
salatore te ui
petebatur. Eo
Puni
cōmeabant, &
salationē nō
modo nor
sulare, saltare eleg
non q̄ salta
est istas que
est Scipio
Tiberii Graco
platerioq; et
ingenuis probro d
uidos uirgines pueriq;
inducere, ea li
in uoluntate salatorū, q
in his uirum, q̄
petoris filium, q̄
uonē impudicus le
geminuit Africamus, q̄
dati, quē ne tum
ab omni prob
salicet turpe nō
quia celebrare cō
spaciatorem
De cœna de cæther

nos præferēdos uel comparandos dico, sed respondi obiurganti Horo, asserēs A
uti res habet, maiorem illis seculis deliciarum curā fuisse q̄ nostro.

¶ Saltandi cantandiq; studium, atq; adeo ne histrionicam quidem apud uetustiores Ro-
manos inter turpia nominatum fuisse.

Caput .XIII.

Subiecit Furius Albinus antiquitatis nō minus q̄ Cecinna peritus,
Miror te, inq̄t, nō retulisse, quāta illis affluētia marinaꝝ pcurari solita
fuerit copiarꝝ, cuius relatu maximā cōuiuioꝝ n̄oꝝ sobrietatē do-
ceres. Et Cecinna, Profer, inquit, in medium quæ de hac quoq; parte lectu cō-
peristi. Ultra omnes em̄ polles memoria uetustatis. Et Furius sic ingressus est, B

UETUSTAS quidem nobis semper (si sapimus) adorāda est. Illa quippe se-
cula sunt, quæ hoc imperiū uel sanguine uel sudore pepererūt, quod nō nisi uir-
tutū faceret ubertas. Sed quod fatēdū est, in illa uirtutū abūdātia, uitii quoq;
ætas illa nō caruit, e quibus nōnulla nostro seculo morum sobrietate correctā
sunt. Et de luxu quidē illius tēporis circa marinas copias dicere instituerā, sed
quia in assertionē nostræ emēdationis, alia ex aliis proferēda se suggerūt, de pi-
scibus nō omitto, sed differo, dum de alia lasciuiā qua nūc caremus admoneo.

Dic enim Hore qui antiquitatē nobis obiicit, ante cuius tricliniū modo sal-
tatorē uel saltatorē te uidisse meministi. At inter illos saltatio certatim uel ab
honestis appetebatur. Ecce em̄ ut ab illo ordiar tēpore, quod fuit optimis mori-
bus, inter duo bella Punica: ingenui, quid dicam ingenui, filii senatorꝝ in ludū
saltatorium cōmeabant, & illic crotala gestantes saltare discēbāt. Taceo q; ma-
tronæ etiam saltationē nō inhonestā putabant, sed iter probas quoq; earꝝ erat
saltandi cura, dūmodo non curiosa usq; ad artis perfectionē. Quid em̄ ait Sallu-
stius, Psallere, saltare elegātius q̄ necesse est probæ. Adeo & ipse Sempronīā
reprehendit, non q; saltare, sed q; optime scierit. Nobilium uero filios, & (quod
dictū nefas est) filias quoq; uirgines inter studiosa numerasse saltandi medita-
tionem, testis est Scipio Africanus Aemilianus, qui in oratione contra legem
iudiciariā Tyberii Gracchi sic ait, Docētur præstigijs ihonestas, cū cinædulis
& sambuca psalterioq; eunt in ludum histrionū, discunt cantare, quæ maiores
nostri ingenuis probro ducier uoluerūt. Eunt in quā i ludum saltatorium inter
cinædos uirgines pueriq; ingenui. Hæc cum mihi quisquā narrabat, nō pote-
ram animū inducere, ea liberos suos nobiles homines docere: sed cum ductus
sum in ludum saltatoriū, plus mediūffidius in eo ludo uidi pueris uirginibusq;
quigētis. In his unum (quo me reipublicæ maxime misertum est) puerum bul-
latum, petitoris filium, nō minorē annis duodecim, cum crotalis saltare, quam
saltationē impudicus seruulus honeste saltare nō posset. Vides quēadmodum
ingemuit Africanus, q; uidisset cum crotalis saltantem filium petitoris, id est
candidati, quē ne tum quidē spes & ratio adipiscendī magistratus, quo tēpore
se suosq; ab omni probro debuit uindicare, potuit coercere, quo minus faceret,
quod scilicet turpe nō habebatur. Cæterum superius plerāq; nobilitatem hæc
propudia celebrare cōquestus est. Sic nimirum. M. Cato senatorē nō ignobilē
Cæciliū spaciatorē & Fescenium uocat: eumq; staticulos dare his uerbis
ait, Descendit de catherio, inde staticulos dare, ridicularia fundere. Et alibi in
eundem

Saltandi
mos ante
triclinia, &
alibi

C

B eundem. Præterea cantat ubi collibuit, interdum Græcos uersos agit, iocos dicit, uoces demutat, staticulos dat. Hæc Cato, Cui, ut uideatis, etiam cantare non ferii hominis uidetur, quod apud alios adeo non inter turpia numeratum est, **C**atadi studium

Histriones Lucius Sylla uir tanti nominis, optime cātasse dicatur. Cæterum histriones non inter turpes habitos, Cicero testimonio est, quem nullus ignorat Roscio & Aesopo histrionibus tam familiariter usum, ut res rationesq; eorum sua solertia tueretur. Quod cum aliis multis, tū ex epistolis quoq; eius declaratur. Nam illam orationem quis est qui non legerit, in qua populum Romanū obiurgauit, q̄ Roscio gestum agente, tumultuauerit: Et certe satis constat, contēdere eum cum ipso histrione solitum, utrum ille sæpius eandem sententiam uariis gestibus afficeret, an ipse per eloquentiæ copiam sermone diuerso pronūtiaret. Quæ res ad hanc artis suæ fidutiam Roscium abstraxit, ut librum conscriberet, quo eloquentiam cum thistrionia compararet. Is est Roscius, qui etiam Lucio Syllæ charissimus fuit, & anulo aureo ab eodem dictatore donatus est. Tanta autem fuit gratia & gloria, ut mercedem diurnam de publico mille denarios sine gregalibus solus acceperit. Aesopum uero ex pari arte ducenties festertium reliquisse filio constat. Sed quid loquor de histrionibus, cū Appius Claudius uir triumphalis, qui salius ad usq; senectutem fuit, pro gloria obtinuerit, q̄ inter collegas optime saltitabat: Ac priusq; a saltatione discedo illud adiiciam, Vno eodemq; tempore, tribus nobilissimis ciuibus, non modo studium saltandi, sed etiam (si diis placet) peritiam qua gloriarentur fuisse, Gabinius consulari Ciceronis inimico, quod ei & Cicero non dissimulanter obiecit, & M. Cælio noto inter turbas uiro, quem idem Cicero defendit, & Licinio Crasso Crassi eius qui apud Parthos extinctus est, filio.

G Quanto in pretio fuerint apud paulo uetustiores Romanos pisces, & presertim murena.

Caput XV.

H Ed de saltatione ueterum ad præde marinæ transire luxum Liciniorum me nomē admonuit, quos Murænas cognominatos, q̄ hoc pisce effusissime delectati sunt, satis constat. Huic opinioni. M. Varro consentit, asserit eodem modo Licinios appellatos Murenas, quo Sergius Orata cognominatus est: q̄ ei pisces qui auratæ uocantur, charissimi fuerint. Hic est Sergius Orata, qui primus balneās pensiles habuit, primus ostrearia in Baiano locauit, primus optimū saporem ostreis Lucrinis adiudicauit. Fuit autem ætate Lucii Crassi illius disertus, qui q̄ grauis & serius habitus sit, etiam Cicero docet. Is tamen Crassus uir censorius, nam cum Cn. Domitio censor fuit, cū supra cæteros disertus haberetur, essetq; inter clarissimos ciues princeps: tamen murænam in piscina domus suæ mortuam, atratus tanquā filiam luxit. Neq; id obscurum fuit, quippe collega Domitius in senatu hoc ei quasi deforme crimen obiecit. Neq; id confiteri Crassus erubuit, sed ultro etiam (si diis placet) gloriatus est censor, piam affectuosamq; rem fecisse se iactans. Piscinas autē q̄ refertas habuerint pretiosissimis piscibus Romani illi nobilissimi principes, Lucius Philippus, & Hortensius, quos Cicero piscinarios appellat, etiā illud indicium est, q̄ M. Varro in libro de agricultura refert, M. Catonē, qui post Viciæ

post Vticae periit, cum hæres testamento † Lucilii esset relictus, pisces de piscina eius .xl. milibus uendidisse. Accersebantur autem murænae ad piscinas nostræ urbis ab usq; freto Siculo, quod Rhegyū a Messana despicit. Illic em̄ optimæ a prodigis esse creduntur, tã Hercule q̄ anguillæ. Et utræq; ex illo loco, Græce πλωτα uocant̄, latine flutæ, q̄ in summo supernantes, sole torrefactæ curuare se posse & in aquam mergere desinunt, atq; ita faciles captu fiunt. Et si enumerare uelim, q̄ multi magniq; autores murenas e freto Siculo nobilitarint, longum fiet. Sed dicam quid. M. Varro in libro qui inscribitur Gallus, de murænis dixerit his uerbis. In Sicilia quoq; inquit, manu capi murenas flutas, q̄ hæ in summa aqua præ pinguitudine fluitent. Hæc Varro. Sed quis neget indomitam apud illos & (ut ait Cæcilius) uallatam gulam fuisse, qui ex tam longinquo mari instrumenta luxuriæ compararent. Nec rarus hic Romæ piscis, ut peregre accitus erat. Autor est Plinius, C. Cæsarem dictatorem cū triumphales cœnas populo daret, sex milia murænarum a C. Hirrio ad pondus accepisse. Huius Hirrii uillam, q̄ uis non amplam aut latam, constat propter uiuaria quæ habuit, quadragies sestertium uenundatam.

De acipenser, Mullo, Ecaro, Iupo.

Caput .XVI.

A **E**c acipenser, quem maria prodigis nutriūt, illius seculi delicias euasit. Et ut liqueat secūdo Punico bello celebre nomē huius piscis fuisse, accipite ut meminerit eius Plautus in fabula, quæ inscribitur Bachcharia, ex persona parasiti.

Quis est mortalis tanta fortuna affectus unq̄,

Quam ego nunc sum, cuius hæc uentri portatur pompa?

Vel nunc qui mihi in mari acipenser latuit antehac,

Cuius ego latus in latebras reddam meis dentibus & manibus.

Et ne uilior sit testis poeta, accipite assertore Cicerone, in quo honore fuerit hic piscis apud Publium Scipionem Africanum illum & Numantinum. Hæc sunt in dialogo de fato uerba Ciceronis. Nam cum esset apud se ad Laueranium Scipio unaq; Pontius, allatus est forte Scipioni acipenser, qui admodū raro capitur. Sed est piscis (ut ferunt) in primis nobilis. Cum autem Scipio unum & alterum ex his, qui eum salutatum uenerāt, inuitasset, pluresq; etiā inuitaturus uideretur, in aurem Pontius, Scipio, inquit, uide quid agas, acipenser iste paucorum hominum est. Nec inficias eo, temporibus Traiani hunc piscem in magno pretio non fuisse, teste Plinio Secundo, qui in naturali historia, cum de hoc pisce loqueretur sic ait. Nullo nunc in honore est, quod quidem miror, cum sit rarus inuentu. Sed nec diu stetit hæc parsimonia. Nam temporibus Seueri principis, qui ostētabat duritiam morum: Sammonicus Serenus uir ut eo seculo doctus, cum ad principem suū scriberet, faceretq; de hoc pisce sermonem, uerba Plinii quæ superius posui, premisit, & ita subiecit, Plinius (ut scitis) ad usq; Traiani imperatoris uenit ætatē. Nec dubium est, q̄ ait nullo honore hunc piscem temporibus suis fuisse, uerum ab eo dici. Apud antiquos autē i pretio fuisse, ego testimoniis palā faciā, uel eo magis, q̄ gratiā eius uideo ad epulas quasi postliminio redisse. Quippe qui dignatione uestra cum intersum cōui

m uio sacro

- E** uio sacro, aiaduerto hūc piscem a coronatis ministris cum tibicine introferri. Sed qd' ait Plinius de acipenseris squamis, id uerū esse maximus rerū naturalium indagator Nigidius Figulus ostendit, in cuius libro de aialibus quarto ita positū est, Cur alii pisces squama secūda, acipenser aduersa sit. Hæc Sāmonicus, qui turpitudinē cōiuii principis sui laudādo notat, prodens uenerationē qua piscis habebatur, ut a coronatis inferret cū tibicinis cātu, quasi quadā non deliciarum, sed numinis pompa. Sed ut minus miremur acipenserē graui pretio taxari solitū, Asinius Celer uir cōsularis (ut idē Sāmonicus refert) mullū unū septem milibus nummū mercatus est. In qua re luxuriam illius seculi eo magis licet æstimare, q̄ Plinius Secūdus tēporibus suis negat facile mullū reptum, qui duas pōdo libras excederet. At nunc & maioris pōderis passim uidemus, & pretia hæc insana nescimus. Nec cōtenta illa ingluuies fuit maris sui copiis. Nam Octauius præfectus classis, sciens scaræ adeo Italicis litoribus ignotū, ut nec nomē latinum eius piscis habeamus, incredibilē scarorū multitudinē in uariis nauibus huc aduectā inter Hostiā & Campaniæ litus in mare sparsit: miroq̄ ac nouo exemplo pisces in mari tanq̄ in terra fruges aliquas seminauit. Idemq̄ tanq̄ summa in hoc utilitatis publicæ uerteret, quinquennio dedit operā, ut si quis inter alios pisces scaræ forte cepisset, incolumē cōfestim & inuiolatū mari redderet. Quid stupemus captiuā illius seculi gulā seruissē mari, cum in magno uel dicā maximo apud prodigos honore fuerit etiā tyberinus lupus, & omnino oēs ex hoc anne pisces: quod equidem cur illis ita uisum sit ignoro. Fuisse autē etiam M. Varro ostendit, qui enumerans quæ in quibus Italiæ partibus optima ad uictū gignant, pisci tyberino palmā tribuit his uerbis in libro rerum humanarū xi. Ad uictū optima fert, ager Cāpanus frumētum, Falernus uinum, Cassinas oleum, Tusculanus ficū, mel Farētinus, piscē Tyberis. Hæc Varro de oībus scilicet huius fluminis piscibus. Sed inter eos ut supra dixi præcipuū locū lupus tenuit, & quidē is, qui inter duos pōtes captus esset. id ostēdunt cum multi alii, tum etiā Caius Titius uir ætatis Lucilianæ, in oratione, qua legē Fanniam suasisit: cuius uerba ideo pono, quia nō solum de lupo inter duos pōtes capto erunt testimonio: sed etiam mores, quibus plæriq̄ tūc uiuebāt, facile publicabunt. Describēs em̄ hoīes prodigos in forū ad iudicandū ebrios comeātes, quæq̄ soleāt inter se fermocinari, sic ait, Ludūt alea, studiose unguentis delibuti, scortis stipati, Vbi horæ. x. sunt, iubent puerū uocari, ut comitium eat pcontatum, quid in foro gestum sit: qui suaserint, q̄ dissuaserint: quot tribus iusserint, quot uetuerint. Inde ad comitium uadunt, ne litem suā faciāt. Dum eunt, nulla est in angiporto amphora, quā nō iplēāt, quippe qui uesicā plenam uini habeant. Veniunt in comitium tristes, iubent dicere. Quorū negotium est, narrāt. Iudex testes poscit. Ipsi it mictum. Vbi redit, ait se oīa audiuisse. Tabulas poscit. Literas inspicit. Vix præ uino sustinet palpebras. Eunti in cōsiliū, ibi hæc oratio, Quid mihi negotii est cū istis nugatoribus potius, q̄ potamus mullum mistum uino græco, edibus turdum pingue, bonumq̄ piscem, lupum germanum, qui inter duos pontes captus fuit. Hæc Titius. Sed & Lucilius acer & uiolentus poeta, ostendit scire se hunc piscem egregii saporis,

Mullus

Scarus

Lupus

G

H

egregii saporis, qui
 appellat, scilicet
 dabant, qui ad p
 Lucili uerius hi fi
 Fugere præterea affe
 lumina ducebat
 pontes tyberin
 De legibus lais cat
 Orogum fia
 ingenio ecce
 unt, propter
 derentur: & imp
 uis ciuium testit
 ad populū O
 scitū: tertio
 Summa a
 Cato mo
 tur, tum ad
 imploraret, p
 post Rom
 De hac
 gusti igēti oī
 ut placale
 cū republ
 Si quidē eo
 libertatē suam
 uerit, & ebr
 legis feritas in ec
 cōstitium coh
 uoluerit. Fannia a
 Lucilio poeta festiuitat
 rem & oīo lex Diē
 & postilla, ut uniat
 est timābus, Fannia
 Deinde, ut nō soli q̄
 uocati essent, atq̄
 Lucilia lex lata est a
 nam studiū ab oq̄
 modo pmulga
 iam populi sen
 Fannia congrui
 meū legis an

egregii saporis, qui iter duos pōtes captus esset, eumq̄ quasi liguritorē Catillo **A**
nem appellat, scilicet qui proxime ripas stercus insectaret. Proprie aut̄ Catillo
nes dicebant, qui ad poluctum Herculis ultimi cum uenirēt, catillos liguribāt.

Lucilii uersus hi sunt.

Fingere præterea afferri quod quisq̄ uolebat,
Illum sumina ducebant, atq̄ altiliū lanx,
Hunc pontes tyberinos duo inter captus catillo.

¶ De legibus latis contra luxuriam ueterum Romanorum.
Caput XVII.

Longum fiat si enumerare uelim, quot istrumēta gulæ inter illos uel **B**
ingenio excogitata sint, uel studio cōfecta. Et hæc nimirum causæ fue-
runt, propter quas tot numero leges de cœnis & sumptibus ad popu-
lum ferebantur: & imperari cœpit, ut patētibus ianuis præsitaret & cœnaret.
Sic oculis ciuium testibus factis, luxuriæ modus fieret. Prima autē oīm de cœ-
nis lex ad populum Orchia peruenit. Quā tulit C. Orchius tribunus plebis de
senatus sentētia tertio anno q̄ Cato censor fuerat. Cuius uerba (quia proluxa
sunt) p̄tereo. Summa aut̄ eius p̄scribēbat numerum cōuiuarij. Et hæc est lex Or-
chia, de qua Cato mox orationibus suis uociferabāt: q̄ plures, q̄ p̄scripto
eius caebatur, tum ad cœnam uocarent. Cumq̄ autorē nouæ legis aucta
necessitas imploraret, post ānum uicesimum secundū legis Orchia, Fannia lex
lata est, anno post Romā cōditā, secundū Gellij opinionē, quingētesimo octo-
gesimo octauo. De hac lege Sāmonicus Serenus ita refert, Lex Fannia sanctis- **C**
sima † Augusti igēti oīm ordinū cōsensu puenit ad populū. Neq̄ eā prætores
aut tribuni, ut pleriq̄ alias, sed ex omni bonorū cōsilio & sentētia, ipsi consu-
les ptulere, cū respublica ex luxuria cōuiuiorū maiora q̄ credi potest detrimē-
ta pateret. Siquidē eo res redierat, ut gula illecti pleriq̄ ingenui pueri, pudici-
tiam & libertatē suam uenditarēt: pleriq̄ ex plebe Romana uino madidi in
comitiū uenirēt, & ebrii de reipublicæ salute cōsulerēt. Hæc Sammonicus. Fā-
nia legis seueritas in eo superabat Orchia legem, q̄ in superiore numerus tan-
tūmodo cœnatiū cohibebāt, licebatq̄ secundū eā unicuiq̄ bona sua iter pau-
cos cōsumere. Fannia autē & sumptibus modum fecit assibus centum. Vnde a **D**
Lucilio poeta festiuitatis suæ more centussis uocat. Fannia legem post ānos
decem & octo lex Didia cōsecuta est. Eius ferundæ duplex fuit causa. Prima
& potissima, ut uniuersa Italia, non sola urbs, lege sumptuaria teneretur, Italis
æstimātibus, Fannia legem, non in se, sed in solos urbanos ciues esse cōscriptā.
Deinde, ut nō soli qui prædia cœnasue maiore sumptu fecissent, sed etiā qui ad
eas uocati essent, atq̄ omnino interfuissent, pœnis legis tenerēt. Post Didia
Licinia lex lata est a Publico Licinio Crasso diuite. Cuius ferūdæ probādæq̄
tantum studiū ab optimatibus ipensum est, ut consulto senatus iuberet, ut ea
tantūmodo, pmulgata priusq̄ trinūdino cōfirmaret, ita ab oibus obseruaret,
quasi iam populi sententia cōprobata. Lex uero hæc paucis mutatis i plerisq̄
cum Fannia congruit. In ea em̄ ferenda quæsitā est nouæ legis autoritas, exo-
lescente metu legis antiquioris, ita Hercules, ut de ipsis xii. tabulis factum est.

m ij quarum

E quarz ubi cōtemni antiquitas cœpit, eadem illa, quæ illis legibus cauebantur, in alia latorz nomina transferunt. Sed legis Liciniæ summa, ut Calēdis, nonis, nundinis Romanis, cuiqz in dies singulos. xxx. duntaxat asses edundi causa cōsumere liceret. Cæteris uero diebus, qui excepti non essent, ne amplius apponeretur, qz carnis aridæ pondo tria, & fassamentoz pondo libra, quod ex terra, uite, arbore ue natum sit. Video quid remordeat. Ergo indicium sobrii seculi est, ubi tali p̄scripto legū coerceat expensa cœnarum. Non ita est. Nam leges sumptuariæ a singulis ferebant, q̄ totiusciuitatis uitia corrigerēt. At nisi pessimis effulissimisqz moribus uiueret, profecto opus ferundis legibus non fuisset.

Lex Cornelia,

F Vetus uerbum est, Leges (inquit) bonæ ex malis moribus procreant. Has sequit lex Cornelia, & ipsa sumptuaria, quā tulit Cornelius Sylla dictator, in qua nō conuiuioz magnificentia prohibita est, nec gulæ modus factus, uerum minora pretia rebus ip̄posita, & quibus rebus dii boni, qzqz exquisitis & pene incognitis generibus deliciarz. Quos illic pisces, quascz offulas nominat. Et tamen pretia illis minora constituit, ausim dicere, ut uilitas edulium, animos hominū ad parādas opsonioz copias incitaret: & gulæ seruire, etiam qui paruis essent facultatibus, possent. Dicam plane qd̄ sentio. Apprime luxuriosus mihi uideat & pdigus, cui hæc tanta in epulis uel gratuita ponantur. Itaqz tanto hoc seculum ad omnē incōtinētiā promptius, ut plæraç earz rerum quæ syllana

Lex a Lepido lata.
Lex Antio Restione

G lege, ut uulgo nota, cōphendunt, nemo nostrum uel fando compererit. Sylla mortuo, Lepidus cōsul legē tulit & ipse cibariā. Cato em̄ sumptuarias leges cibarias appellat. De hinc paucis interiectis ānis alia lex puenit ad populū, ferente Antio Restione: quā legē, qzuis esset optima, obstinatio tamē luxuriæ, & uitioz firma cōcordia, nullo abrogāte irritā fecit. Illud tamen memorabile de Restione latore ipsius legis fert, eū quoad uixit, foris postea nō recenasse, ne testis fieret contēptæ legis, quā ipse bono publico ptulisset. His legibus annumerare edictū de sumptibus ab Antonio propositū, qui post triuuir fuit, ni indignū credere inter cohibētes sumptus Antonio locū facere: cuius expēse in cœnā solitæ cōferri sola unionis a Cleopatra uxore consumpti æstimatione superatæ sunt. Nā cum Antonius quicquid mari, aut terra aut etiā cœlo gigne retur, ad satiandā ingluuiē suā natū existimās, faucibus ac dētibus suis subderet: eaqz re captus, de Romano imperio facere uellet Aegyptiū regnū: Cleopatra uxor, quæ uinci a Romanis nec luxuria dignaret, sponsione puocauit isumere se posse in unā cœnā sestertiū cēties. Id Antonio mirū uisum, nec moratus spōsione contēdit, dignus culina Numatio Planco, qui tā honesti certaminis arbiter electus est. Altera die Cleopatra pertētās Antoniū, pollucibilem sane cœnā parauit, sed quā nō miraretur Antonius, quippe qui oīa quæ apponebātur ex quotidianis opibus agnosceret. Tūc regina arridēs phialā poposcit, cui acetū nō nihil acris infudit, atqz illic unionē demptū ex aure altera festinabūda demisit: eūqz mature dissolutū, uti natura est eius lapidis, absorbuit. Et qzuis eo facto sponsione uicisset, quippe cum ipsa margarita centies sestertium sine cōtentione eualuisset, manū tamē ad alterius unionis aurē similiter admonuit, nisi Numatius Plācus iudex seuerissimus superatū Antoniū mature pronuntialset.

Antonij edictu.

H

...

... aut unio
... regina
... margarita
... templo
... generib
... Dhuo dice
... cipū dede
... ex te audin
... tot mala cū
... uocabulo qz
... lectiois oc
... opinione a iur
... libro de significatio
... elois glans. Na
... glans est. Hi
... deo dignā e
... glans nom
... Juglan
... greci etiam
... HAEC aue
... de qua
... Praneltinū,
... logistorico.
... illud ap
... hōspit
... dari, alteris
... dum un
... copiosior.
... CASTANE
... Nam uir doc
... hæc
... qz etiam q̄ dicit
... uisū: temporis q
... simul hoc dices, p
... gata dicit. Sed
... grecore. h. i. i.
... grecā (ait) san
... tempus inuidea
... i calceolo sic eu
... Ecce Plautus no
... qd̄ uulgo
... mollior sit. Hui
... qz in scribitur

stasset. Ipse aut unio cuius magnitudinis fuerit, inde colligi poterit, quod quod supersuit A
postea uicta regina & capta Aegypto, Romam delatus, dissectusque est, & facta
ex una margarita duae, impositaque simulacro Veneris, ut monstruosae magni
tudinis, in templo quod Pantheum dicitur.

De nucum generibus

Caput XVIII

Dhuc dicite Furio, secundae mensae illata bellaria nouo sermoni prin
cipium dederunt. Symmachus duas attrectas manu nuces, uelle inquit,
ex te audire Serui, tanta nucibus nomina quae causa uel origo uariaue
rit: unde tot mala cum hac una appellatione uocitentur, fiat tamen seorsum diuer
sa tam uocabulo quam sapore. Ac prius de nucibus absoluas uolo quae tibi memo
ria crebrae lectionis occurrunt. Et Seruius, Nux ista iuglans secundum nonul
lorum opinionem a iuuando, & a glade dicta existimatur. Caius Bassus uero
in libro de significatione uerborum hoc refert, Juglans arbor dicta inde est, perin
de ac louis glans. Nam id arboris genus nuces habet, quae sunt suauiore sa
pore quam glans est. Hinc fructum antiqui illi, qui egregium gladique simile, ipsamque
arborem deo dignam existimabant, louis glandem appellauerunt, quae nunc literis
interlisis iuglans nominatur. Cloatius autem Verrius in libro a Graecis tractorum
ita memorat, Juglans quasi diuglans, id est, *δῖος βάλανος* & sicut Theophrastus
ait. Hanc graeci etiam Basilicam uocant.

B
Iuglans

Basilica

NUX HAEC auellana seu praenestina quae est eadem, ex arbore est, quae co
rylus dicitur, de qua Vergilius dixit, Corylum sere est autem natio hominum iu
xta agrum Praenestinum, qui Carlitani uocantur *ἀπὸ τῆς κορυφῆς* Cuius rei meminit
Varro in logistorico, quod inscribit, Marius de fortuna. Inde scilicet praenestinae
nuces. Est & illud apud Nauium in fabula Ariolo, Quis heri apud te Praenesti
ni & Lanuuii hospites suapte utrosque decuit acceptos cibo, alteris inanem bullam
madidam dari, alteris nuces in procliui profundere. Hanc autem nucem Graeci Pon
ticam uocant, dum unaquaque natio indit huic nuci nomen ex loco, in quo na
scitur copiosior.

D
Nux auella
nana siue
Praenestina

Nux ponti
ca

NUX CASTANEA de qua Vergilius, Castaneasque nuces, uocat & heracleotica.
Nam uir doctus Oppius in li. quem fecit de syluestribus arboribus sic
ait, Heracleotica haec nux, quam quidam castaneam nominant, itaque Pontica
nux, atque etiam quae dicuntur basilicae iuglandes, germina atque flores agunt simi
liter iisdem temporibus quibus Graecae nuces. Nunc dicendum est quae sit graeca nux,
ac simul hoc dicentes, amygdalam de laece tulit & ostendit, nux graeca haec est, quae &
amygdala dicitur. Sed & Thasia eadem nux uocatur. Testis est Cloatius in ordinato
rum graecorum li. iiii. cum sic ait, Nux graeca amygdala. Acca uero in supplicatione,
nucem graecam (ait) fauamque adde quantum libet. Nucem molluscam licet hyemis no
bis tempus inuideat, tamen quia de nucibus loquimur, id dictam non reliquimus. Plau
tus in calceolo sic eius meminit, Molluscam nucem super eius dixit impendere regu
las. Ecce Plautus nominat quidem, sed quae sit mollusca nux non exprimit. Est aut
Persicum quod uulgo uocatur, & mollusca nux dicitur, scilicet quod ceteris omnibus nuci
bus mollior sit. Huius rei idoneus assertor est Sueuius uir longe doctissimus in
edulio, quod inscribitur moretum. Nam cum loquitur de hortulano faciente moretum,

Nux casta
nea

C
Nux grae
ca

Mollusca
nux

m iii inter caete

E inter cætera q̄ eo mittit, & hoc pomum mitti ait his uerbis, Admisce tu Acca, basilicis hæc, nux partim, Partim persica, quod nomē sic deniq; ferī Propter, ea, q̄ qui quondam cum rege Ponti Nomine Alexandro magno fera prælia bello In Persas retulere suo, post inde reuentum Hoc genus arboris in præla- tis sinibus Graiis Differuere, nouos fructus mortalibus dantes. Mollusca hæc nux est, ne quis forte inscius erret.

Nux Tarē-
tina,

NUX TARENTINA dicitur, quæ ita mollis est, ut uix atrectata franga- tur. De qua in libro Faborini sic reperitur. Itemq; quidā Tarentinas oues uel nuces dicunt, quæ sunt terentinae a Tereno, quod est Sabinorū lingua molle, Vnde Terentios quoq; dictos putat Varro ad Libonem primo. Quā in cul- pam etiam Horatius potest uideri incidere, qui ait, Et molle Tarentum.

Nux pinea

NUX PINEA hos nobis, qui appositi sunt, nucleos dedit. Plautus in Ci- stellaria. Qui e nuce nucleos esse uult, frangat nucem.

Nuces &
mala quo
distent

¶ De generibus malorum & pyrorum. Caput XIX.

ET quia mala uidemus admista bellariis, post nuces de malorū gene- ribus differēdū est. Sunt de agricultura scriptores, q̄ nuces & mala sic diuidunt, ut nuces dicant omne pomum, quod foris duro tegat, & intus habet quod esui est. Malum uero, qd' foris habeat quod est, sui, & durū intus includat. Secundū hanc definitionē persicū, quod Sueuius poeta superius inter nuces numerat, magis erit inter mala numerandū. His p̄missis, malo- rum enumerāda sunt genera, quæ Cloatius ordinatorum Græcorū libro quar- to ita diligenter enumerat, Sunt autem genera malorum, armenium, cotoniū, citreū, couimelliū, eōditiuū, ἐπιμελις, musteū, martianū, orbiculatū, ogrānum, p̄cox, p̄nuceū, punicū, psicū, quirianū, psium, rubrum, scādianum, syluestre, sirutiū, tybur, uerianum. Vides persicum a Cloatio iter mala numeratum: qd' nomē originis suæ tenuit, licet iādudum nostri soli germē sit. Quod aut ait idē Cloatius, Citreum, & ip̄m psicum malum est, secundum Vergiliū, Felicis ma- li quo nō præstātius ullū, & reliqua. Et ut nemo dubitet hæc de citreo dixisse Vergiliū, accipite q̄ Oppius i li. de syluestribus arboribus dicat, Citrea itē ma- lus, & psica, altera generat̄ i Italia, & i Mœdia altera. Et paulopost de citreo lo- quēs ait, Est autē odoratissimū, ex quo iteriectū uesti tineas necat. Fertur autē uenenis cōtrariū, q̄ tritum cum uino purgatiōe uirium suarū bibentes seruat.

Malorum
genera

G

Generat̄ aut i Perside omni tpe mala citrea. Alia em̄ p̄carpūt, alia interim ma- turescūt. Vides hic & citreū noiari, & oīa signa poni, q̄ de eo Ver. dixit, licet no- mē citrei ille nō dixerit. Nā & Home. q̄ citreū εἶον appellat, ostēdit eē odoratū pomū εἶον ἂν κολοῦ δ' ὄρωδ' q̄. Et qd' ait Oppius iter uestē poni citreū, idē significat & Home. cū dicit εἶματα. Hic & Neuius poeta i bello punico ait Citrolam uestē.

H

PYRA hæc q̄ uidemus, uarietas nominū numerosa discernit, Nā idē Cloatius sic eorū uocabula describit. Antianū, cucurbitinū, ciritū, ceruisca, calculosum, crustuminum, decimanū, græculū, lollianū, lanuuinū, laureū, lateresianū, mara- pium, milesium, myrteum, nauianū, orbiculatū, p̄cianum, rubile, signinum, tul- lianum, titianū, turrinianum, timosum, præcox, uolemium, mespilium serum, sementinum serum, sextilianum serum, tarentinum serum, ualerianum serum.

Pyrorum
genera

¶ De ficuum ac olearum uuarumq; generibus. Caput XX.

ADMONENT
... de his, ut de
... Africa, ab
... alba, nig
... ladia, lepro
... Scidum q̄
... Docet nos utru
... arbores puta
... alba, pyris
... ostentatio
... sunt, eas infē
... nigra, nigroq;
... lentē, quib
... no po
... Pomu, holus,
... neq; quæ s
... oporandum est.
... dicit. Gro
... M. Attilius.
... Sumas ab a
... de Bruto, Ea
...
... gene
... egyptia, cult
... ientina, ferg
... gione, nam
... alena, apian
... melampi
... rhodia,
... Velle Seruiū
... labare eloquio
...
... libro p̄
... hoc libro quam
... uerata ab in
... uerum libri
... quā
... suæ refutatio
... biblicæ

ADMONENT nos & fici aridæ, ut enumeremus genera ficorū: eodē Cloa-
tio nos de his, ut de aliis, instruēt. Sic em̄ diuersas ficos diligētia suæ more di-
numerat. Africa, albula, harundinea, asinastra, atra, palusca, augusta, bifera, ca-
rica, caldica, alba, nigra, calphurniana, chia, cucurbitina, duricoria, herculanea,
lauiana, ludia, leptoludia, marsica, numidica, pulla, pōpeiana, præcox, tellana,
atra. Sciēdum q̄ ficus alba ex felicibus fit arboribus, cōtra nigra ex infelici-
bus. Docēt nos utrūq; pontifices. Ait em̄ Veranius de uerbis pōtificalibus,
Felices arbores putantur esse, quercus, æsculus, ilex, superus, fagus, corylus, sor-
bus, ficus alba, pyrus, malus, uitis, prunus, cornus, lothus. Tarquinius autem
Priscus in ostentario arborario sic ait, Arbores quæ inferū deorū, auertētūq;
in tutela sunt, eas infelices nomināt. Alternum sanguinē felicē, ficum atrā, q̄q;
baccā nigrā, nigrosq; fructus ferunt, itēq; acrifoliū, pyrum syluaticū, pruscū,
rubum, sentescq; quibus portēta pdigiaq; mala cōburi iubere oportet. Quid
q̄ ficum tanq; nō pomū secerni a pomis apud idoneos reperimus? Afranius
in selia. Pomū, holus, ficum, uuam. Sed & Cicero œconomicon li. iiii. Neq; se-
rit uitem, neq; quæ sata est diligēter colit: oleum, ficus, poma non habet. Nec
hoc ignorandum est, ficum solā ex oibus arboribus non florere. † Lactē pro-
prie ficorū dicit. Grossi appellātur fici, quæ nō maturescunt, hos Græci dicūt
ὄλιανδρος. M. Attilius. In milibus tot ficorum non uidebitis grossum. Et pau-
lopost ait. Sumas ab alio lacte diffluos grossos. Et posthumius Albinus anna-
li primo de Bruto, Ea causā sese stultum brutumq; faciebat, grossulos ex mel-
le edebat.

OLEARVM genera hæc enumerant, Africana, albigerus, aquilia, alexan-
drina, Aegyptia, culminea, conditiua, liciniana, orchas, oleaster, pausia, paulia,
radius, salentina, sergiana, termutia. Sicut uuarū ista sunt genera. Aminca,
scilicet a regione, nam Aminei fuerūt, ubi nunc Falernū est: alinusca, atrusca, al-
buius, albena, apiana, apicia, bumāmia, aut ut Græci dicunt βέβαιον, duraci-
na, labrusca, melampsitia, maronia, mareotis, numētana, præcia, prannia, psi-
thia, pilliolata, rhodia, stephanitis, uenuncula, uariola, lagea. Inter hæc Præ-
textatus, Vellē Seruiū nostrū diutius audire, sed hora nos quietis admonet, ut
exorto iubare eloquio Symmachi domi suæ fruamur, atq; ita facta discessio ē.

IN LIBRVM QVARTVM

Quemadmodum libro præcedenti pontificij iuris expertissimum fuisse Vergilium Prætextatus
ostendit, ita hoc libro quantus in rhetorica idem poeta fuerit demonstrat Eusebius. Verum quo-
ta pars horum seruata ab interitu est: quando & principium, & finis, cum alijs tam multis deside-
rantur, ut uix sextam libri huius partem superesse sit uerisimile. Utinam uero, aut casu, aut studio
forum industria aliquando contingat, ut hæc, si non omnibus modis, at aliqua certe ex parte in-
tegritati suæ restituantur. Id quod tū demū fieri licuerit, sicubi forte emēdatius aliquod ex pulue
rulētis istis bibliothecis eruatur exēplar. Alioqui, aut ego plane desipio, aut fieri istuc nō potest.